

ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНІЗМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕМИКИ XVI–XVII СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 811.161.2-112'373.45'7:811.163.1] '15/16'

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).231–236

Осінчук Ю. Церковнослов'янізми як компоненти фраземіки XVI–XVII ст.; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. На матеріалі різножанрових писемних текстів XVI–XVII ст., які увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та його унікальної лексичної Картотеки, що зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), досліджено функціонування та вживання церковнослов'янських стійких словосполучень у староукраїнській мові, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма. До аналізу залучено також й ті словосполучення та конструкції, у яких стрижневими компонентами виступає церковнослов'янська лексика.

Установлено, що деякі словосполучення можуть вступати в синонімічні та антонімічні відношення; декотрі вислови, зберігаючи відносну стабільність у семантиці, утворюють варіанти (фонетичні, словотвірні, синтаксичні); поодиноким фразеологізмам властива багатозначність (зокрема тим, що пов'язані з церковними обрядами, священнодіями та святами), образність і переносність значень. Виявлено, що проаналізовані стійкі словосполучення та фразеологізми різнотипні за будовою, здебільшого – це двокомпонентні іменниково-прикметникові словосполучення (спорадично існують інші лексико-граматичні моделі: «іменник + займенник», «дієслово + іменник»), значно менше спостерігаємо трикомпонентні утворення. З'ясовано, що деякі церковнослов'янські стійкі вирази з'явилися як семантичні кальки грецьких словосполучень.

Виділено мікрогрупу типових церковнослов'янських стійких словосполучень у різножанрових і різностильових українських пам'ятках староукраїнської мови, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма. Простежено системні зв'язки на фразеологічному рівні. Описано структуру фразеологічних одиниць.

У роботі використано такі методи: зіставний, описовий, порівняльно-історичний та метод етимологічного аналізу.

Стійкі вислови й фразеологізми, до складу яких входить церковнослов'янська лексика, широко функціонують у текстах релігійного, публіцистичного й ділового стилів, рідко – у художньому та науковому стилі, спорадично засвідчуємо їх у текстах літописів та хронік.

Ключові слова: пам'ятка, словосполучення, структура, текст, фразеологізм, церковнослов'янізм.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що важливим і основним об'єктом історичного мовознавства є писемні пам'ятки. Вагоме значення для дослідження саме староукраїнської доби мають різностильові й різножанрові тексти української мови XVI–XVII ст., що увійшли до джерельної бази «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» та до його лексичної Картотеки, які «фіксують неймовірну кількість фактів, що надто віддалені від сучасного дослідника, однак за ними можна розгледіти тогочасних людей з їхніми життєвими проблемами, уподобаннями, смаками і навіть мріями» [Дидик-Меуш 2018, с. 9].

Важливість цих пам'яток для мовознавчих досліджень полягає ще й у тому, що вони у найбільшій повноті відбивають народнорозмовні елементи (фонетику, граматику, лексику, фразеологію, синтаксис, словотвір) української мови XVI–XVII ст. Окрім цього, тексти досліджуваного часу репрезентують значний пласт різноманітних лексичних запозичень, зокрема церковнослов'янських, які активно функціонували не тільки в пам'ятках релігійного стилю, а й у писемних джерелах ділової мови, полемічної, художньої та перекладної літератури, наукового стилю, хронікально-літописної літератури тощо.

Аналіз досліджень. Останнім часом в українському мовознавстві спостерігаємо принагідні до-

слідження, присвячені проблемам історичної фразеології та вивченню фразеологізмів на матеріалі конкретних пам'яток української мови [Денисюк 2016; Івченко 2007; Павленко 2015; Суховій 2002; Черевко 2013 та ін.]. Проте й досі «бракує наукових робіт історичного плану, в яких на багатому мовному матеріалі було би проаналізовано особливості вживання фразеологічних одиниць із фразеологією споріднених мов» [Черевко 2013, с. 8–9], зокрема актуальним залишається вивчення фразеологізмів церковнослов'янського походження та різних за структурою словосполучень, до складу яких входять церковнослов'янізми на матеріалі українських рукописних і друківаних текстів XVI–XVII ст., які є величезним надбанням української культури та невіддільною спадщиною лексико-фразеологічної системи староукраїнської мови.

Мета статті – простежити функціонування та вживання стійких словосполучень і фразеологізмів, запозичених із церковнослов'янської мови в староукраїнську в «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» та в його унікальній лексичній Картотеці, яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів). Окрім цього, до аналізу залучаємо й ті словосполучення та конструкції, у яких стрижневими компонентами виступає

церковнослов'янська лексика. **Завдання:** виділити мікрогрупу типових церковнослов'янських стійких словосполучень у різножанрових і різностильових українських пам'ятках староукраїнської мови, які пов'язані біблійною й богослужбово-обрядовою тематикою та з образами зі Святого Письма; простежити системні зв'язки на фразеологічному рівні; описати структуру фразеологічних одиниць.

У роботі використано такі **методи:** зіставний, описовий, порівняльно-історичний та метод етимологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Церковнослов'янська мова, що «виникла на основі старо-слов'янської мови під впливом живомовного середовища народів, які нею користувалися» [Німчук 2007, с. 814], упродовж багатьох років сприяла поповненню не лише лексичного, а й фразеологічного фонду української мови. У XVI–XVII ст. церковнослов'янськи, що мали різні сфери поширення, стали важливою, значною і невіддільною складовою частини словника староукраїнського періоду.

Загальновідомо, що після прийняття християнства до українських перекладних й оригінальних світських писемних пам'яток увійшло багато різноструктурних фразеологізмів і словосполучень, пов'язаних зі сакральною й обрядовою сферою. Зауважмо, що у староукраїнський період церковнослов'янські фразеологізми та словосполучення із церковнослов'янською лексикою активно починають входити до текстів різних жанрів XVI–XVII ст.

Пам'ятки досліджуваного періоду репрезентують помітну частину цитат із Біблії, зокрема зі Святого Письма запозичено «крилаті вислови» – «окремі слова, словосполучення й цілі речення, які, відірвавшись від біблійного тексту, вживаються як усталені (фразеологічні) одиниці мови – в узагальненому, переносному або образному значенні» [Коваль 2001, с. 8–9].

Із-поміж новозавітних стійких словосполучень, як-от тих, що пов'язані з текстами чотирьох Євангелістів (Матвій, Марко, Лука, Іван), у староукраїнській писемній мові XVI–XVII ст. виділяємо такі:

• *врата адова* 'ворожі сили', 'пекло'; за походженням – старослов'янська калька з гр. πύλαι ἄδου [Словарь, I, с. 220]: Филялетъ... боронить патрарховъ... напротивъ десписа сыноду Берестейского, который то показуеть, ижъ врата (адовы, то есть) непрятельские (силы) преогли (и звали) тую церков. Ант*. 911; котрѹю [церковъ] оуфѹндоваль на камени вѹри истинной в' себѹ, такъ мѹцнѹ, ижъ... врата адова вдолѹти еи не мѹгѹтъ. Мог.Тр. 944 [Словник, V, с. 12]; на том камени церковъ мою збудую и врата адова не одолѹют еи. Перест. 54 [Картотека]; пор. у Святому Письмі*: *я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають* (Мт. 16:18).

Синонімом до словосполучення *врата адова* виступає словосполучення *пекельніє врата*, яке репрезентують пам'ятки проповідницького жанру із семантикою '(вхід до пекла) пекельні ворота': *внѹ [снѹ бжїй]...*, *пекел(л)ныє врата стерѹ*. Проп.р.

153 зв. [Словник, V, с. 12]. У поезії XVI–XVII ст. засвідчуємо антонімічну пару – *небеснаа врата* '(вільний доступ до неба) небесні ворота'; 'рай': *бысте ѹбили врага супостата да w(т)ворются ва(м) нбнаа врата*. ПДПИ 182, 101. [Словник, V, с. 12].

• *жизнь вѹчная* 'вічне загробне життя у Царстві Божому' (стсл. *жизнь вѹчная* відповідає гр. ζωήν αἰώνιον) [Словарь, I, с. 607]: *лѹпше тобѹ и(з)оучити... пса(л)ты(р)... //... и жи(з)нь вѹчнѹю полѹчити*. Виш.Кн. 224 зв.–225; *идѹтъ Прѹве(д)ницы вѹ жи(з)нь вѹчнѹю*. Перло 166 [Словник, IX, с. 163]; пор. у Святому Письмі: *один приступив до нього й каже: «Учителю! Що доброго маю чинити, щоб мати життя вічне?»* (Мт. 19:16).

Близькими за значенням до цього словосполучення у світських пам'ятках із богословською семантикою виступають церковнослов'янські словосполучки *жизнь безконечная* 'вічне загробне життя у Царстві Божому': *яко да готѹеть поко(и),... ижеже жизнь бе(з)конѹчнаа радо(ст) неизреченнаа*. Виш. Кн. 267 зв. [Словник, IX, с. 163] та *животъ вѹчный* 'життя в раю, вічне життя' (стсл. *животъ вѹчный* калька гр. εις ζωήν αἰώνιον) [Словарь, I, с. 603]: *если та дѹхъ тщеславїа наказанїа латиньского преборе(т)... живота вѹчнаго не наслѹдѹешѹ*. Виш. Кн. 203 зв. [Словник, IX, с. 156].

Із церковнослов'янським компонентом *жизнь* в полемічних творах фіксуємо словосполучення за моделлю 'іменник+займенник' – *жизнь сея* 'земне життя', що є антонімом до *жизнь вѹчная*: *погребеса w(т) славы нетлѹнно(и) и вѹчно(и) // жїзни нб(с)наго цр(с)тва, во жи(з)ни сеи, скоро ишезѹющеи*. Виш.Кн. 264 зв.–265; *Там смерть лютая и о той смерти в жизни сей старатися должны есмы, яко да не отпадем славы божия*. Виш.Кр.отв. 169 [Словник, IX, с. 163].

• *сынове брачныи* 'весільні гості' (стсл. *сынове брачныи* відповідає гр. υιοι του νυμφωνος) [Словарь, I, с. 143]: *егда ли имають снѹве брач'ны(и) плакати, донелѹ есть ис ними жени(х)* [Пересопницьке Єв., с. 45 зв.]; пор. у Святому Письмі: *Исус відповім їм: «Чи ж можуть постити весільні гості, доки жених з ними?»* (Мк. 2:19).

Тексти проповідницького жанру та богослужбові книги зі стриженевим церковнослов'янським *агнецъ* (стсл. *агньць* 'ягня') документують стійке словосполучення *агнецъ бжїй* (варіант *божїй агнецъ*), яке набуло переносного спеціального значення 'назва Христа' (див. у стсл. мові: *агньць бжїи* [Словарь, I, с. 14]); при Бжѹмъ Агн'ци, сто четырдесать и чтыри тїсачи стоади. Мог.Тр. 135 [Словник, I, с. 72]; *то е(ст) агнецъ бжїй которїй вѹ(з)ме(т) вши(с)кого свѹта грѹхы*. УЄ № 31, 103 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Тож наступного дня бачить він Ісуса, що йде до нього, та й каже: «Ось Агнецъ Божїй, який світу грїх забирає»* (Ів. 1: 29).

У матеріалах Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» засвідчуємо функціонування абстрактного церковнослов'янським *благодать* («благодать – це одне із найважливіших концептуальних понять у християнському вченні» [Войтів 2015, с. 31]), який часто виступає у ролі го-

ловного компонента у стійкому двочленному словосполученні – *благодать божия*, що вказує суто на теологічне значення ‘Божа благодать’ і походить із новозавітного біблійного тексту, зокрема з «Першого послання апостола Петра до Коринтян». Відзначимо, що назване словосполучення виявлено в різножанрових творах XVI–XVII ст. без територіальних обмежень: блг(д)ть и мл(с)ть бжиа. ЛСБ 39, 1 зв.; турки, узнавши тоє благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают. Виш.Зач. 218; мене Благодать Божія на томъ Свѣтъ задержитъ. ОЛ 16; ёсли бы... в¹ грѣхи впѣлъ, абы покааніе(м)... здравіа пе(р)во(г) то ёсть блгодати Бжїа достѣпи(л). О тайн. 6.; Іусифе блг(д)тїю Бжїєю, zostавши въ с(т) Великой и Чѣдотво(р)ной Лѣврѣ. МКСВ 347 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Благодаттю Божою я є те, що є, а благодать його в мені не була марна; бо ж я працював більше всіх їх, та не я, але благодать Божя, що зо мною* (1 Кор.15:10).

Із «Книги псалмів» походить вислів *хлѣбъ ангельскій* ‘манна’, що за біблійним вченням позначав їжу, яку Бог послав ізраїльтянам, коли вони вийшли з Єгипту: оный нарѣ(д)... хлѣбъ а(н)глѣскы(и) ѣдѣчи прѣси(л) о мѣсо. Кл.Остр. 215 [Картотека]; пор. у Святому Письмі: *Хлібом ангельським живились люди* (Пс 77: 25) [З вірою, с. 459].

Як бачимо, проаналізовані стійкі вислови – це здебільшого двочленні конструкції, для яких характерна лексико-семантична модель: «іменник + прикметник».

Матеріали пам’яток XVI–XVII ст. засвідчують й інші за структуру (моделлю) фразеологічні одиниці біблійного походження; зокрема зі семантикою ‘демонструвати, виявляти силу’ в текстах релігійного та ділового стилів виявляємо словосполучення *възносити в висоту рога* та варіант *рога возносити*. Не възноситє в¹ высоту рога вашего. Проп.р. 165 зв.; абы вра(г)..., рога не во(з)носи(л) и не глѣлъ на бѣа неправдѣ. ЛСБ 213; Унѣя... абы... въ той же Русѣ никогда... своихъ роговъ не возносила. АЮЗР II, 73 [Словник, IV, 184]. Зауважмо, що церковнослов’янським *рогъ*, успадкований староукраїнською писемно-літературною мовою зі старослов’янської, що відповідає гр. *кѣрас*, окрім свого прямого значення ‘ріг’, ще у найдавніших старослов’янських перекладних канонічних текстах розвинув переносне – ‘сила, могутність’ [Старославянський словарь, с. 583]. Аналізований фразеологічний зворот виявляємо у старозавітній «Першій книзі Самуїла»: *Серце мое у Господі радіє, мій ріг піднявся вгору в моїм Бозі* (1 Сам. 2:1).

Серед дієслівних фразеологічних одиниць, у складі яких є церковнослов’янський компонент, із богословсько-абстрактною семантикою ‘ожити’ виділяємо фразеологізм *воскреснути из мертвыхъ* ‘ожити’: Воскрѣс Хс̄ из мертвы(х) всѣм¹ живо(т) даровѣлъ. Волк. 24 зв. [Словник, IV, с. 241]. Це словосполучення запозичено з Євангельського тексту від Марка: *І вони зберегли в собі це слово, питаючи один одного, що воно означає «воскреснути з мертвих»* (Мр. 9:10).

Окрім перерахованих стійких висловів, у релігійно-богословських, у полемічних і в художніх текстах фіксуємо й такі, які сформувалися на матеріалах біблійних притч, легенд, образів тощо. Окремі словосполучення утворювалися як неологізми у творчості деяких письменників, зокрема І. Вишенського, наприклад:

- *блудный сынъ, сынъ блудный*: *w(т)дали-лимыса w(т) ба w(т)ца своего... како блу(д)ный снѣ. УЄ № 31, 4; Бачишь ли до якого оубо(з)ства привело того то снѣ блу(д)ного. Проп.р. 290 зв. [Картотека];*

- *дерево грѣху* ‘райське дерево із забороненими плодами’: *унѣаты зъ латынниками зовутся святая згода, а мы зась ее называемъ отступленіє розуму приробоного, такъ же вѣры ихъ и церкви дерево грѣху, овецъ беззаконства, потрава зъ трутизноу. Кир.Н. 18 [Словник, VIII, с. 202];*

- *дерево разумное, разумное дерево* ‘райське дерево пізнання добра і зла’: *Дерево зовомое разумное, философия, не поганскаго учителя Аристотеля, але православныхъ, Петра и Павла. Виш.Зач. 203; Ту есть посредѣ насажденно духомъ святымъ жизни вѣчной разумное дерево. Виш.Кр.отв. 168 [Словник, VIII, с. 203];*

- *дерево райское* ‘райське дерево із забороненими плодами’: *чомѣ имѣ тѣє двѣри затворѣте, чомѣ и(х) w(т) дрѣва... райского w(т)гонѣте. Отп. КО 26 [Словник, VIII, с. 203];*

- *земля обѣтованная* ‘земля обітована’: *Жидѣве... приведѣни бѣли до зе(м)лѣ wѣѣтова(н)ной. УЄ № 29519, 42 зв. [Словник, XI, с. 227].*

Широкі жанрові рамки використання – діловодство, релігійна, художня, публіцистична і наукова література, хроніки – у писемній українській мові XVI–XVII ст. та без територіального обмеження мали також словосполучення різних лексико-граматичних моделей, які пов’язані з церковними богослужіннями, обрядами, священнодіями, із церковними святами, постами тощо, напр.:

- *врата царские* ‘(середні двері в церковному іконостасі) царські врата’: *над враты царскими образы. АрхЮЗР I/VI, 288; гро(м)... всѣ іконы новопоставленые и ца(р)ские врата пошпѣти(л). ЛСБ 1052, 4 зв. [Словник, V, с. 12]. До названого вислову фіксуємо синонімну пару *красныє врата* ‘царські врата’: *Петрѣ сѣ іванномѣ въ цркви ѣ красны(х) вратѣ хромѣго... ісцелили. Крон. 21 зв. [Словник, V, с. 12];**

- *всенощное бденіє* ‘(церковна служба протягом всієї ночі) всеношна’: *Бденіє: Тѣсть пре(з)цѣлѣю нѣчь чѣтьє... а вѣдлѣ(г) чинѣ црковного назывѣ(т)сѣ, всенощное бденіє. ЛБ 172 [Словник, II, с. 33];*

- *жертва безъкровная, безкровная жертва* ‘(хліб і вино, які символізують тіло і кров Ісуса Христа) безкровна жертва’: *называемъ в литургии святой тую светую (службу) – жертвою безкровною. Ант. 747; до великой церкви Василиї царь вшоль, абы ся безкровной жертвы причастиль. Коп. Пал. 728 [Словник, IX, с. 146];*

- *божественный даръ, божественныа дары*

‘(причастя) дар, дари’: кто... пріймоує(т) бѣж(с) вѣннѣй даръ ѡ(т) сщ҃енника. Кн. О лат. 122 зв.; в немъ бо са показали бж҃(с)твѣнныя дары. См.В. 7 зв. [Словник, VII, с. 180];

• *возведение на священство* ‘висвячення на священство, введення в сан священослужителя’: папо римский,... причастие тѣла христово,... вѣнчание, погреб, возведение на священство,... и праздники пременил. Виш.Кн. 140 [Словник, IV, с. 167];

• *воскресение господне* ‘(назва церковного свята) Великдень’: свщ҃еннику... своему маю(т)... копу грошы(и) давати за поминание прѣставлшы(х) ся... золоты(и) на воскресение г(с)дне. ЛСБ 369 [Словник, IV, с. 240];

• *воздвижение Честнаго Креста* ‘(назва церковного свята) Воздвиження Чесного Хреста’: на во(з)движение ч(с)тнаго кр(с)та свѣта... пере(д) нами ста(л). ЛНБ 4, 1136, 25, 1 зв. [Словник, IV, с. 173].

У досліджуваних пам’ятках спостерігаємо процес переходу деяких церковнослов’янізмів із прямим значенням до розряду образних, які, поєднуючись з іншими компонентами в тому чи іншому словосполученні, функціонували як перифрази; наприклад, *безплотныя силы* ‘ангели’: *взирайс...* кь єдиномъ... нб(с)номъ цр҃ѣ, и стоащы(м) ѡкрестъ егѡ безплотнымъ силамъ. Жел.П. 4 [Картотека]; *телесный кивоть* ‘Богородиця’: иди ко преч(с)тои ложьници. моего пороженья. и говори разоумно во оуши телесного кивота. Чет. 159 зв. [Словник, XIV, с. 100]; *нова благодать* ‘Новий Завіт’: а то для тогѡ, ижъ на поданю Стыхъ ап(с)лѡвъ, и оужива(н)ю давномъ не толкѡ в’ нѡвой блг(д)ти але и в’ старомъ Закоњѣ... тогѡ стый звѣчай оуфндованъ естъ оумѡцнень. Коп.Ом. 157 [Словник, II, с. 98]; *камєніє живѡє* ‘божі слуги, віруючі’: И напро(д)мѣсто тоє стѡє залужили, А сами са за фндрѡмента егѡ положили... ѡкѡ камєніє живѡє многѡцѣннѡе Перло 48 зв. [Словник, XIV, с. 27].

Аналіз фразеологічного матеріалу дає підстави твердити, що деяким стійким словосполученням властива полісемія [Черевко 2013, с. 39]; напр.: *из мертвыхъ встаніє* 1) ‘воскресіння’: Прислухай же(с) и(з) пр(о)рко(в)... ѡко... прорекли... ѡ три(д)невно(м) его, и(з) мртвы(х) встанію. УЄ № 29519, 42; 2) ‘Великдень’: Ляментъ... на днѣ ѡрочы(с)та(г) свѣта з ме(р)твы(х) во(с)таниа. Лям. о приг. 1 [Словник, IV, с. 245]; *воскресєніє христово* 1) ‘Ве-

ликдень’: на воскресєніє хѡ болого великое было. Остр.Л. 130; 2) ‘назва церкви, побудованої на честь воскресіння Христа’: дети мои маю(т) дати... на церкѡв соборнѡю свѣтаго тридневного воскресєніа Христова... десѡт коп грошей. АС IV, 563 [Словник, IV, с. 240].

Пам’ятки ділового, релігійного та публіцистичного стилів XVI–XVII ст. часто документують своєрідні шанобливі формули-звертання до членів братств, до духовних осіб, до структури яких входять церковнослов’янізми: *братолюбіє ваше, ваше братолюбіє*: Братолюбію вашомъ всѣ(х) блгъ ѡ(т) гда бѣ. ЛСБ 493 1; *Всімъ...* братиямъ такъ же и вашему братолюбію молитвы мои пилю залицаю. КМПМ I, дод. 275 [Словник, III, с. 61]; *ваше братолюбство*: зѣло похвалихо(м) бѣа и радѣ(м)са, и дакує(м) вашему вѣрному братолюбству. ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1 [Словник, III, с. 62]; *ваше благочестіє*: Ваше блгочестіє гды тѣє рѣчи пилю пре(д)оумъ свѡй стѡвити бѣдетє. Мог.Тр. 911 [Словник, II, с. 108]; *священная глава* ‘форма звертання до духовного зверхника (папи, патріарха)’: Нехѡйже гѡн’бѣ ѡ(т)несѣтъ, нехѡйсѡ запѡлаюють, ѡ сщ҃ен’наѡ главо, котрыи оупѡдкѣ церкви шѣкаюють. Просф. 66 [Словник, VI, с. 212].

Висновки. Досліджувані писемні пам’ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують найбільш повний пласт церковнослов’янізмів, значна частина яких є компонентами стійких словосполучень і фразеологізмів. Аналізуючи різні лексико-граматичні моделі церковнослов’яніських висловів, зокрема ті, що об’єднані біблійно-обрядовою тематикою та образами зі Святого Письма, слід відзначити наступне: деяким фразеологічним одиницям властиво вступати в синонімічні та антонімічні відношення; чимало словосполучень, зберігаючи відносно стабільність у семантиці, утворює варіанти (фонетичні, словотвірні, синтаксичні); поодиноким богослужбово-обрядовим фразеологізмам властива полісемія, образність і переносність значень. Схарактеризовані фразеологічні одиниці різнотипні за будовою, здебільшого – це двокомпонентні іменниково-прикметникові словосполучення, значно менше спостерігаємо трикомпонентні утворення. Стійкі вирази й фразеологізми, до складу яких входить церковнослов’яніська лексика, широко функціонують у текстах релігійного, публіцистичного й ділового стилів, рідко – у художньому та науковому стилі, спорадично засвідчуємо їх у текстах літописів та хронік.

ПРИМІТКИ

* Умовні скорочення цитованих джерел див.: *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. Список використаних джерел.* Львів, 1994. 329 с.

**Цитати із Святого Письма подаємо за: *Святе Письмо Старого та Нового Завіту, повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами.* (Переклад тексту о. Іван Хоменко) Рим, 1963.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтів Г. Семантичний компонент *благодать* у значеннєвій структурі абстрактних іменників української мови XVI – першої половини XVII ст. *Писемні пам’ятки: текст і контекст* / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2015. С. 30–40.

2. Денисюк В.В. Репрезентація парадигми обману у фразеології української мови XVI–XVIII ст. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди* / Гол. ред. К.Ю. Голобородько. Харків, 2016. Вип. 41. С. 110–116.
3. Дидик-Меуш Г. Комбінаторика в українській мові XVI–XVIII століть: теорія, практика, словник: монографія. Львів, 2018. 688 с.
4. З вірою – З вірою і любов'ю. Молитовник православної родини з Псалтирем. Харків–Київ–Львів: «Святогорець», 2007. 573 с.
5. Івченко А. Українська книжна фразеологія XVI–XVII ст. у дзеркалі народного мовлення. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. праць*. Львів, 2007. Вип. 5. С. 173–180.
6. Картотека – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
7. Коваль А.П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
8. Німчук В.В. Церковнослов'янська мова. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. та ін. Видання третє. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. С. 814–816.
9. Павленко Л. Мовні особливості «Ляменту по отцю Іоанні Василевичу» 1628 року». *Лінгвостилістичні студії: Науковий журнал*. Луцьк, 2015. Вип. 3. С. 142–148.
10. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. Київ, 2001. 670 с.
11. Словарь – Словарь старославянского языка. Репр. изд. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. Т. I–IV.
12. Словник – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Відп. ред.: Д. Гринчишин; М. Чікало. Львів, 1994–2017. Вип. 1–17 (видання не завершене).
13. Старославянский словарь – Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / Ред.: Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой. Москва: Русский язык, 1990. 842 с.
14. Суховій О.О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 19 с.
15. Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII ст.: семантика, структура, стиль: монографія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 236 с.

REFERENCES

1. Voitiv H. (2015) Semantychnyi komponent *blahodat* u znachennievii strukturi abstraktnykh imennykh ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. [The semantic component of *grace* in the semantic structure of abstract nouns of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]. *Pysemni pamiatky: tekst i kontekst* / Vidp. red. H. Dydik-Meush. Lviv. S. 30–40 [in Ukrainian].
2. Denysiuk V.V. (2016) Rezentatsiia paradyhmy obmanu u frazeolohii ukrainskoi movy XVI–XVIII st. [Representation of the paradigm of deception in the phraseology of the Ukrainian language of the 16th–18th centuries]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody* / Hol. red. K.Yu. Holoborodko. Kharkiv. Vyp. 41. S. 110–116 [in Ukrainian].
3. Dydik-Meush H. (2018) Kombinatoryka v ukrainskii movi XVI–XVIII stolit: teoriia, praktyka, slovnyk [Combinatorics in the Ukrainian Language of the 16th–18th centuries: theory, practice, dictionary]: monohrafiia. Lviv. 688 s. [in Ukrainian].
4. Z viroiui – Z viroiui i liuboviu [With faith and love]. *Molytovnyk pravoslavnoi rodyny z Psaltyrem* (2007). Kharkiv–Kyiv–Lviv: «Sviatohorets». 573 s. [in Ukrainian].
5. Ivchenko A. (2007) Ukrainska knyzhna frazeolohiia XVI–XVII st. u dzerkali narodnoho movlennia [Ukrainian literary phraseology of the 16th–17th centuries in the mirror of popular speech]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: Zbirnyk naukovykh prats*. Lviv. Vyp. 5. S. 173–180 [in Ukrainian].
6. Kartoteka – Kartoteka «Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.» [Card index «Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th century»]. Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv) [in Ukrainian].
7. Koval A.P. (2001) Spochatku bulo Slovo: krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [First there was the Word: Winged expressions of biblical origin in the Ukrainian Language]. Kyiv: Lybid. 312 s. [in Ukrainian].
8. Nimchuk V.V. (2007) Tserkovnoslovianska mova [Church Slavonic Language]. *Ukrainska mova: Entsiklopediia* / Redkol.: Rusanivskiy V. M. (spivholova), Taranenko O.O. ta in. Vydannia tretie. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. S. 814–816 [in Ukrainian].
9. Pavlenko L. (2015) Movni osoblyvosti «Liamentu po ottsu Ioanni Vasylevychu» 1628 roku» [Linguistic features of «Lament for Father Ivan Vasilyevich» of 1628»]. *Linhvostylistychni studii: Naukovyi zhurnal*. Lutsk. Vyp. 3. S. 142–148 [in Ukrainian].
10. Peresopnytske Yevanheliie 1556–1561 (2001) [Peresopnytsia Gospel 1556–1561]: Doslidzhennia. Transliterovanyi tekst. Slovpokazhchyk. Kyiv. 670 s. [in Ukrainian].

11. Slovar – Slovar staroslavjanskogoazyka (2006) [Dictionary of the Old Slavonic Language]. Repr. yzd. Sankt-Peterburh: Yzd-vo Sankt-Peterburhskoho unyversyteta. T. I–IV [in Russian].
12. Slovnyk – Slovnyk ukraïnskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (1994–2017) [Dictionary of the Ukrainian Language 16th – the first half of the 17th century] / Vidp. red.: D. Hrynchyshyn; M. Chikalo. Lviv. Vyp. 1–17 (vydannia ne zavershene) [in Ukrainian].
13. Staroslavjanskyi slovar – Staroslavjanskyi slovar (po rukopysiam X–XI vekov) (1990) [Old Slavonic Dictionary (based on manuscripts of the 10th–11th centuries)] / Red.: R. Tseitlyn, R. Vecherky y E. Blahovoi. Moskva: Russkyi yazyk. 842 s. [in Russian].
14. Sukhovii O.O. (2002) Frazеологія oratorsko-propovidnytskoi prozy Varlaama Yasynskoho [Phraseology of oratorical and preaching prose by Barlaam Yasynsky]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 / Kyivskyi natsionalnyi unyversytet im. T. Shevchenka. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
15. Cherevko I. (2013) Frazеологія pamiatok ukraïnskoi movy XVI–XVII st. [Phraseology of memos of the Ukrainian Language of the 16th–17th centuries: semantics, structure, style]: semantyka, struktura, styl: monohrafiia. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukraïny. 236 s. [in Ukrainian].

CHURCH SLAVONICS AS COMPONENTS PHRASEMICS OF 16th–17th CENTURIES

Abstract. The article based on the material of the multi-genre and multi-style Ukrainian written memos of the 16th–17th centuries, which came to source from «Dictionary of the Ukrainian language of 16th – first half of 17th centuries» and its lexical card files that are stored in the Department of the Ukrainian language Institute of Ukrainian studies named after I. Krypyakevych (Lviv), studies the functioning and use of collocations and idioms borrowed from the Church Slavonic Language in Ukrainian that are associated with biblical and God ritual themes and images from Scripture. The analysis also focused on those phrases and constructions in which the core components acts of the Church Slavonic Language.

It has been established that certain phrases can be synonymous and antonymic; some phraseological units, while maintaining relative stability in semantics, form variants (phonetic, word-forming, syntactic); polysemy (such as those associated with church ordinances, sacred actions, and holidays), imagery, and portability of meaning are distinctive phrases. It is revealed that the considered stable phrases and phraseologisms are different in structure, mostly - they are two-component noun-adjective phrases (sporadically there are other lexical-grammatical models: «noun + pronoun», «verb + noun» formation. It has been determined that some Church Slavonic stable phrases emerged as semantic traces to Greek utterances.

A microgroup of typical Church Slavonic stable phrases in various genres and styles of Ukrainian memos of the Old Ukrainian language, which are connected with biblical and liturgical themes and with images from the Holy Scriptures, has been identified. Systemic connections at the phraseological level are traced. The structure of phraseological units is described.

The following methods are used in the work: comparative, descriptive, comparative-historical and etymological analysis method.

Expressions and phraseological units, which include Church Slavonic vocabulary, widely functioning in the written memos of religious, journalistic and business styles, at least – in the artistic and scientific style, they sporadically attested in texts of the Chronicles of the period.

Keywords: memo, phrase, structure, text, idiom, Church Slavonic.

© Осінчук Ю., 2020 р.

Юрій Осінчук – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, НАНУ, Львів; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

Yuriy Osinchuk – Candidate of Philology, Senior Researcher at the Ukrainian Language Department of the I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies, NASU, Lviv; <https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>